Filozofski savjetnik
ČASOPIS ZA FILOZOFSKU PRAKSU · HRVATSKO UDRUŽENJE ZA FILOZOFSKU PRAKSU SVEZAK Vol. I BROJ Br. 2 GODINA 2026 NAKLADNIK HUFP, Zagreb

META-PSIHIJATRIJA · FILOZOFIJA · IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

O zlu kao dijagnozi:

Asocijalne osobine ličnosti, rehabilitacija i granice suosjećanja

Toma Gruica · *Sveučilište obrane i sigurnosti "Dr Franjo Tuđman", Zagreb*

Primljeno: 17. 5. 2026 · Prihvaćeno: 5. 6. 2026 · Financirano u okviru Post-DocTrack programa OeAW-a (funded within the PostDocTrack Program of the OeAW) · Ovaj tekst prvi je put emitiran 4. lipnja 2026. u 23:00h u emisiji Ogledi i rasprave na Trećem programu Hrvatske radiotelevizije, a odabrao ga je Marito Mihovil Letica u uredništvu Nevenke Dujmović.*

SAŽETAK

Ovaj članak propituje esencijalističke tendencije u suvremenoj popularnoj i kliničkoj psihologiji kroz okvire razvojne psihologije, filozofije slobode i kliničke prakse. Argumenti u njemu ne umanjuju odgovornost za nanošenje bola drugima niti opravdavaju štetna ponašanja, već inzistiraju na razumijevanju geneze tih ponašanja kao neophodnom preduvjetu za njihovo prevladavanje

KLJUČNE RIJEČI: psihijatrija, fenomenologija, DSM-5, psihopatologija, mentalni poremećaji, sociopatija, psihopatija, medicinska etika

Authors retain copyright and license the work to Filozofski savjetnik under CC BY 4.0, permitting sharing with attribution. Autori zadržavaju autorska prava i licenciraju djelo časopisu Filozofski savjetnik pod licencom CC BY 4.0, koja dopušta dijeljenje uz navođenje autorstva.

I. *Uvod*

Postoji jedna zamka u suvremenoj popularnoj psihologiji, toliko raširena da je gotovo nevidljiva onima koji u njoj leže. Radi se o esencijalizmu, tendenciji da se patološke osobine ličnosti tumače ne kao maladaptivni odgovori na traumatično iskustvo, već kao inherentna obilježja određenih ljudi, kao da je poremećaj ličnosti konstitutivna crta bića, a ne povijest utpisana u tijelo i živčani sustav.[1] Esencijalizam kao kognitivna tendencija nije specifičan za psihologiju. Istraživanja pokazuju da ga djeca razvijaju vrlo rano, kao temeljni način kategorizacije živog svijeta, pripisujući organizmima

[*] Toma Gruica, "O zlu kao dijagnozi: Esej o asocijalnim osobinama ličnosti i rehabilitaciji," *Ogledi i rasprave*, ur. Nevenka Dujmović, odabrao Marito Mihovil Letica, HRT 3, 4. lipnja 2026., audio, 23:00h, https://api.hrt.hr/download/media/f8/a1/20260604-ogledi-i-rasprave-37439492-20260408174023.mp3?filename=O%20zlu%20kao%20dijagnozi.mp3

[1] Nick Haslam, "Psychiatric Categories as Natural Kinds: Essentialist Thinking About Mental Disorder," *Social Research* 67, no. 4 (2000): 1031-1058.

nepromjenjivu unutarnju narav koja određuje njihovo ponašanje bez obzira na okolnosti.[2] Problem nastaje kada se ta kognitivna prečica primijeni na kompleksne psihijatrijske kategorije koje su nastale kao deskriptivni, a ne ontološki alati.

U akademskim raspravama ova tendencija rijetko se artikulira izravno. Provlači se kroz ton, kroz prešutne pretpostavke, kroz izbor terapijskog cilja. No čak i u kliničkim okruženjima istraživanja su pokazala da biogenetska objašnjenja mentalnih poremećaja, koja su u posljednjim desetljećima postala dominantna paradigma, paradoksalno povećavaju stigmu umjesto da je smanjuju. Kada se poremećaj pripiše nepromjenjivoj biološkoj osnovi, percipirana mogućnost promjene pada, a socijalna distanca prema osobi s dijagnozom raste.[3] U popularnoj psihologiji, od blogova do YouTube kanala do istaknutih javnih intelektualaca, ovo skliznuće postaje vidljivije i manje suptilno: pojmovi poput narcisizma, psihopatije ili graničnog poremećaja ličnosti sve se češće koriste ne kao klinički opisi, nego kao moralne presude.[4] Kada netko kaže za poznanika da je narcis, rijetko misli da opisuje dijagnostičku kategoriju. Misli da ga osuđuje.

Ono što zabrinjava nije popularizacija psihologijskog rječnika sama po sebi. Psihologijska pismenost, kada je utemeljena na točnim pretpostavkama, može biti vrijedan javni resurs. Zabrinjava smjer u kojem ta popularizacija ide i pretpostavke koje nosi sa sobom. Terminologija izvučena iz kliničkog konteksta i unesena u svakodnevni govor bez njezinih epistemoloških ograničenja postaje oruđe etiketiranja, a ne razumijevanja. Taj proces nije nov. Povjesničari psihijatrije dokumentirali su dugačku povijest kojom se psihijatrijske kategorije kreću između medicinskog i moralnog registra, od pojma "moralnog ludila" u devetnaestom stoljeću do suvremenih kontroverzi oko dijagnostičkih kriterija za asocijalne poremećaje.[5] Svaki put kada ta granica nestane, posljedice za osobe kojima se dijagnoza pripisuje su predvidljive i teške.

A etiketiranje, kada se radi o osobinama ličnosti koje nositelju donose neugodu i napetost koliko i onima koji ga okružuju, uvijek nosi rizik dehumanizacije.[6] Dehumanizacija u ovom kontekstu nije metafora. Istraživanja mehanizama dehumanizacije pokazuju da percipiranje druge osobe kao

[2] Susan A. Gelman, *The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Thought* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 9-14.
[3] Nick Haslam i Ernst Kvaale, "Biogenetic Explanations and Stigma: A Meta-Analytic Review of Associations Among Laypeople," *Psychological Medicine* 45, no. 12 (2015): 2527-2537.
[4] Joel Paris, *Overdiagnosis in Psychiatry: How Modern Psychiatry Lost Its Way While Creating a Diagnosis for Almost Every Human Problem* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 3-21.
[5] German E. Berrios, *The History of Mental Symptoms: Descriptive Psychopathology Since the Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 420-439. Usp. James C. Harris, "Moral Insanity," *Archives of General Psychiatry* 63, no. 10 (2006): 1082-1083.
[6] Nick Haslam, "Dehumanization: An Integrative Review," *Personality and Social Psychology Review* 10, no. 3 (2006): 252-264.

lišene temeljnih ljudskih kapaciteta, kao što su empatija, refleksija ili mogućnost promjene, aktivno smanjuje motivaciju za pružanje pomoći i povećava toleranciju prema kažnjavanju.[7] Kada popularna psihologija osobu s poremećajem ličnosti prikazuje kao inherentno manipulativnu i nesposobnu za istinsku vezu, ona ne samo da pogrešno opisuje kliničku stvarnost, ona oblikuje ponašanje okoline na načine koji tu stvarnost učvršćuju.

Razumijevanje poremećaja ličnosti unutar traumatološkog i razvojnog okvira nema nikakve veze s romantizacijom ili s opravdavanjem nanošenja neugode i bola drugima. Ono je, upravo suprotno, jedini analitički okvir koji otvara put prema smanjenju patnje, i u osobi koja povređuje i u osobama koje ona povređuje. Ovaj esej pokušava artikulirati zašto je to tako, i zašto zatvaranje tog puta, bilo iz intelektualnog nemara ili iz nečeg mračnijeg, ima posljedice koje nadilaze teorijsku raspravu.

II. *Trauma kao geneta*

Gotovo bez iznimke, kada se dovoljno duboko zagrebe po povijesti nekoga s asocijalnim poremećajem ličnosti, poremećajima iz "klastera B", "Machiavelijske obrasce ličnosti" ili "tamne trijade," pronalazi se isti temeljni sklop. Izolacija, strah, bespomoćnost i sram. Ove četiri konfiguracije iskustva, kada se pojave zajedno i u dovoljno ranoj fazi razvoja, ostavljaju trag koji se godinama ili desetljećima manifestira kao ono što vanjski promatrači opisuju kao zlobu, manipulativnost, psihopatiju ili sadizam.[8] Ono što se vidi izvana kao agresija, iznutra se, u velikom broju slučajeva, osjeća kao obrana.

Mozak novorođenčeta prolazi kroz period iznimne plastičnosti i ranjivosti koji nema analognog pandana u kasnijim razvojnim fazama. Arhitektura živčanog sustava doslovno se oblikuje prema signalima koje prima iz okoline.[9] Ako je ta okolina sigurna, dosljedna i topla, razvijaju se obrasci koji podupiru regulaciju emocija, kapacitet za povjerenje i toleranciju frustracije. Teorija privrženosti, razvijena u radovima Johna Bowlbyja i empirijski proširena Marynom Ainsworthom, pokazuje da kvaliteta rane afektivne veze između djeteta i primarnog skrbnika postavlja unutarnji radni model koji

[7] Lasana T. Harris i Susan T. Fiske, "Dehumanizing the Lowest of the Low: Neuroimaging Responses to Extreme Outgroups," *Psychological Science* 17, no. 10 (2006): 847-853.
[8] Bessel van der Kolk, *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma* (New York: Penguin, 2015), 1-17.
[9] Allan N. Schore, *The Science of the Art of Psychotherapy* (New York: W. W. Norton, 2012), 3-44. Usp. Daniel J. Siegel, *The Developing Mind: How Relationships and the Brain Interact to Shape Who We Are*, 2. izd. (New York: Guilford Press, 2012), 31-78.

dijete nosi u sve buduće odnose.[10] Taj model nije apstraktna mentalna reprezentacija. On je utjelovljen, kodiran u obrascima aktivacije živčanog sustava, u pragovima stresa, u automatskim interpretacijama socijalnih signala.

Ako okolina nije sigurna, ako majčinska ili očinska figura ne pruža dosljednu prisutnost i zaštitu, dijete nema druge opcije nego se prilagoditi onome što jest. Ono uči da je vanjski svijet opasan. Uči da su drugi nepouzdani. Uči da su vlastite potrebe prijetnja ili izvor srama. Longitudinalna istraživanja, uključujući Minnesotsku studiju rizičnih roditelja i djece koja je pratila sudionike od novorođenačke dobi do odrasle dobi, pokazuju da nesigurni i dezorganizirani obrasci privrženosti u ranom djetinjstvu statistički značajno predviđaju razvoj poremećaja ličnosti u adolescenciji i odrasloj dobi.[11] Ovi obrasci, jednom utvrđeni, ne iščezavaju odrastanjem, već mijenjaju formu, produbljuju se, umnožavaju i usložnjavaju, ali ostaju aktivni kao temeljne premise od kojih organizam polazi kada percipira i interpretira stvarnost.

U tom smislu, ono što nazivamo poremećajem ličnosti nije nikakva esencijalna crta niti genetska sudbina, nego prilagodba na okolinu. Doduše, maladaptivna s kasnijeg stanovišta, ali u trenutku nastanka logična, čak funkcionalna strategija preživljavanja.[12] Dijete koje nauči da je brza agresija najdjelotvorniji odgovor na prijetnju ne razvija poremećaj, ono razvija vještinu. Tragedija je u tome što ta vještina postaje generalizirana i automatizirana te se aktivira i ondje gdje prijetnje nema. Jeffrey Young, utemeljitelj shema terapije, ovaj proces opisuje kroz koncept ranih maladaptivnih shema, dubokih kognitivno-afektivnih struktura koje nastaju kao odgovor na frustraciju temeljnih razvojnih potreba i koje potom organiziraju percepiju stvarnosti na načine koji perpetuiraju izvorno iskustvo deprivacije.[13]

Vrijedi napomenuti i biološku dimenziju, ali bez redukcionizma. Genetika postavlja okvir plastičnosti, ne njezin sadržaj. Istraživanja epigenetike pokazuju da traumatična iskustva mogu izazvati promjene u ekspresiji gena koje se prenose čak i na sljedeće generacije.[14] Studija Rachela Yehuda i suradnika na potomcima preživjelih holokausta pokazala je mjerljive promjene u metilaciji gena

[10] John Bowlby, *Attachment and Loss, vol. 1: Attachment* (New York: Basic Books, 1969), 177-209. Mary D. Salter Ainsworth et al., *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation* (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1978), 59-101.
[11] L. Alan Sroufe et al., *The Development of the Person: The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood* (New York: Guilford Press, 2005), 211-248.
[12] Marsha M. Linehan, *Cognitive-Behavioral Treatment of Borderline Personality Disorder* (New York: Guilford Press, 1993), 42-67.
[13] Jeffrey E. Young, Janet S. Klosko i Marjorie E. Weishaar, *Schema Therapy: A Practitioner's Guide* (New York: Guilford Press, 2003), 7-32.
[14] Michael J. Meaney, "Epigenetics and the Biological Definition of Gene x Environment Interactions," *Child Development* 81, no. 1 (2010): 41-79.

povezanih s regulacijom kortizola, hormona stresa, u usporedbi s kontrolnom skupinom, što sugerira da se fiziološke posljedice traume mogu nasljeđivati neovisno o izravnom iskustvu traumatičnih događaja.[15] Ono što naslijeđujemo od roditelja nije nužno poremećaj, nego ranjivost na poremećaj u određenim okolnostima. Okolnosti su, dakle, i dalje ključne. I upravo zato su promjenjive.

Veći dio onoga što nazivamo "psihopatskim" ili "asocijalnim" ponašanjem ima dva prepoznatljiva obrasca. Prvi je zaštitni ili obrambeni, nastao kao reakcija na percipiranu prijetnju, čak i kada ta percepcija nalikuje paranoji. Drugi je kompenzatorni, pokušaj stjecanja onoga što je u ranom iskustvu uskraćeno, kroz dominaciju, manipulaciju ili idealizaciju sebe. Gotovo uvijek, u samom centru ovog dinamizma, leži deficit moći. Kako je Kierkegaard opisao megalomana: "Ili sam Cezar, ili sam ništa."[16] A megaloman nije Cezar, on želi postati Cezarom, a sve dok nije Cezar on sebe vidi kao "ništa." Duboka rana koja se tiče doživljaja vlastite nesposobnosti i nedostatnosti. Grandioznost narcisa i emocionalni kaos graničnog pacijenta imaju isti izvor, samo ga različito kanaliziraju. Heinz Kohut, utemeljitelj psihologije selfa, pokazao je kako narcistički poremećaj izvire iz ranih iskustava neadekvatnog zrcaljenja, kada primarni skrbnik nije bio sposoban reflektirati djetetu njegovu vrijednost i jedinstvenost na način koji bi omogućio zdravo internaliziranje osjećaja vlastite vrijednosti.[117] Ono što se izvana vidi kao grandioznost jest, u Kohutovom okviru, kompenzatorna struktura izgrađena oko praznine koja je nastala tamo gdje je trebalo biti zrcalo.

III. *Temeljna atribucijska pogreška i njezine posljedice*

Socijalna psihologija davno je identificirala obrazac koji opisuje temeljnu atribucijsku pogrešku. Radi se o tendenciji da vlastite postupke objašnjavamo okolnostima, a tuđe postupke unutarnjim karakteristikama osobe.[18] Kada ja pogriješim, to je zato što je situacija bila teška; jer sam bio umoran, jer su me isprovocirali, jer nisam imao dovoljno informacija. Kada ti pogriješiš, to je zato što si takav kakav jesi. Ovaj asimetričan pristup snažno korelira s mjerom u kojoj se identificiramo s određenom osobom. Onima koji nam nalikuju, koji dijele naš jezik, društvo, kulturu, spol, dob,

[15] Rachel Yehuda et al., "Holocaust Exposure Induced Intergenerational Effects on FKBP5 Methylation," *Biological Psychiatry* 80, no. 5 (2016): 372-380.
[16] Søren Kierkegaard, *The Sickness Unto Death*, prev. Howard V. Hong i Edna H. Hong (Princeton: Princeton University Press, 1980), 35-42.
[17] Heinz Kohut, *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders* (New York: International Universities Press, 1971), 1-34.
[18] Lee Ross, "The Intuitive Psychologist and His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process," u *Advances in Experimental Social Psychology*, ur. Leonard Berkowitz, sv. 10 (New York: Academic Press, 1977), 173-220.

dodajemo situacijsko objašnjenje. Onima koji su nam strani pridajemo esencijalnu narav.[19] Istraživanja su pokazala da ovaj obrazac nije puka kognitivna prečica nego aktivno motivirani proces: atribuiranje negativnih osobina stranoj osobi štiti vlastiti osjećaj identiteta i moralne superiornosti, osobito u situacijama koje uključuju interpersonalni sukob ili povredu.[20]

Nalaz je iznimno robustan i ponovljeno potvrđen u različitim kulturnim kontekstima, iako s varijacijama u intenzitetu. Metaanalize pokazuju da je efekt konzistentan ali moduliran kulturološkim varijablama, pri čemu individualističke kulture pokazuju jači efekt nego kolektivističke, što samo po sebi govori o tome koliko je pripisivanje unutarnjih karakteristika drugome ideološki, a ne isključivo kognitivni fenomen.[21] Otpor prema ovom nalazu u popularnom diskursu utoliko je znakovitiji. Jer popularna psihologija danas, umjesto da educira o ovoj pogreški, u mnogim slučajevima aktivno proizvodi njezine uvjete. Kada se poremećaj ličnosti prikazuje kao moralna kategorija umjesto kao psihijatrijska, potiče se upravo onaj rascjep između situacijskog razumijevanja sebe i esencijalnog etiketiranja drugoga.

Popularni diskurs o poremećajima ličnosti savršen je primjer ove pogreške na djelu. Žrtvama zlostavljanja, što je sasvim razumljivo, teže esencijalnom objašnjenju. Ako je osoba koja me je povrijedila inherentno zla, tada moja bol ima smisao, tada je granica koju sam postavio opravdana, tada je moj bijeg logičan, i tada ne moram razmišljati o složenosti onoga što se između nas odvijalo. Iz perspektive preživljavanja i zaštite, ovo tumačenje ima svoju psihologijsku funkciju. Ono štiti od kognitivnog opterećenja suočavanja s ambivalencijom.[22] Istraživanja narativne psihologije pokazuju da uspostavljanje jasnog moralnog okvira, u kojem postoje prepoznatljivi protagonist i antagonist, predstavlja temeljni mehanizam kojim preživljavanje traumatičnih iskustava pronalazi smisao i strukturu.[23] Pravo na taj narativ treba biti respektirano, osobito u ranim fazama oporavka. Problem nastaje kada taj isti narativ postane jedini dostupan okvir za razumijevanje, kada se iz terapeutskog privremenog oslonca pretvori u konačnu istinu o naravi drugoga.

Problem nastaje kada klinička psihologija, psihijatrija i javno obrazovanje preuzmu ovaj isti mehanizam. Profesionalci bi trebali biti imuni na njega, ili barem svjesni njega. Trebali bi znati da je esencijalizacija, na koju pacijenti koji su proživjeli zlostavljanje imaju razumljivo pravo kao na

[19] Henri Tajfel i John C. Turner, "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior," u *Psychology of Intergroup Relations,* ur. Stephen Worchel i William G. Austin (Chicago: Nelson-Hall, 1986), 7-24.
[20] Daniel T. Gilbert i Patrick S. Malone, "The Correspondence Bias," *Psychological Bulletin* 117, no. 1 (1995): 21-38.
[21] Michael W. Morris i Kaiping Peng, "Culture and Cause: American and Chinese Attributions for Social and Physical Events," *Journal of Personality and Social Psychology* 67, no. 6 (1994): 949-971.
[22] Ronnie Janoff-Bulman, *Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of* Trauma (New York: Free Press, 1992), 85-114.
[23] Dan P. McAdams, *The Redemptive Self: Stories Americans Live By* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 3-28.

privremenu psihologijsku strategiju, nešto sasvim drugo kada dolazi iz kliničke perspektive. Umjesto toga, sve više se čini da ga pojačavaju, prerušenog u kliničku terminologiju. Studije o stavovima kliničara prema pacijentima s graničnim poremećajem ličnosti dokumentiraju zabrinjavajuće visoku razinu negativnih atribucija, pri čemu terapeuti i medicinsko osoblje značajno češće opisuju ponašanja ovih pacijenata kao namjerna, manipulativna i svjesno usmjerena na izazivanje poteškoća, u usporedbi s pacijentima koji imaju dijagnoze koje ne nose isti moralni teret.[24]

Kada se poremećaj ličnosti u popularnom diskursu tretira kao ekvivalent zloćudnosti, čini se nekoliko stvari odjednom. Diskreditira se rehabilitacija kao cilj. Potiče se dehumanizacija već ionako marginaliziranih i trpnih osoba, a onima koji bi im mogli pomoći šalje signal da je to uzaludan napor. Paradoksalno, producira se više narcisoidnosti i više trauma, jer osoba koja je naučena percipirati sebe isključivo kao žrtvu inherentno zlih čudovišta učvršćuje vlastitu poziciju i postaje manje sposobna za susret s kompleksnom stvarnošću.[25] Istraživanja o učincima etiketiranja na osobe s dijagnozama mentalnih poremećaja konzistentno pokazuju da internalizacija stigme, proces kojim osoba prihvaća negativne društvene stavove prema svojoj dijagnozi kao točne i primjenjive na sebe, značajno smanjuje motivaciju za traženje pomoći, pogoršava prognozu i povećava rizik od kroničnog tijeka poremećaja.[26] Žrtva koja nikada ne ozdravi od žrtve, jer je njezinih mučitelja nemoguće razumjeti, a kamoli transformirati, zarobljena je u vlastitoj priči jednako kao i njezin mučitelj u svojoj.

IV. *Kazna ili ozdravljenje*

Ako je temeljni stav da su određene osobe esencijalno zle, tada iz toga logično slijedi jedan i samo jedan zaključak: takve osobe treba kazniti ili izolirati. Rehabilitacija u tom okviru nema smisla, jer zlo ne može biti ozdravljeno, ono može samo biti suzbijeno ili udaljeno. Ovo nije teorijska apstrakcija. Ona se direktno pretvara u politike, u pristupe zatvorskom sustavu, u odluke o terapijskim resursima, u to kako se liječnici, socijalni radnici i sudovi odnose prema osobama s dijagnozama asocijalnosti. Povijest penologije pokazuje da je oscilacija između rehabilitacijskog i retributivnog modela kaznenog pravosuđa uvijek bila u korelaciji s dominantnim antropološkim pretpostavkama epohe. Kada je čovjek viđen kao biće sposobno za promjenu, kazneni sustav gravitira prema edukaciji,

[24] James Fr-eeman i Lorraine Dodd, "Attitudes of Mental Health Nurses Towards Patients Diagnosed with Borderline Personality Disorder," *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing* 19, no. 3 (2012): 273-280. Usp. Tara McGrath i Lorraine Dowling, "Exploring Qualified Mental Health Nurses' Attitudes Towards Those Diagnosed with Borderline Personality Disorder," *Psychiatric Quarterly* 83, no. 4 (2012): 399-411.
[25] Otto F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism* (New York: Jason Aronson, 1975), 227-262.
[26] Patrick W. Corrigan, "How Stigma Interferes with Mental Health Care," *American Psychologist* 59, no. 7 (2004): 614-625.

terapiji i reintegraciji. Kada prevlada esencijalistička antropologija, sustav gravitira prema izolaciji i kažnjavanju kao svrhama samima po sebi.[27]

Empirijski podaci o učincima ovih dvaju pristupa nisu dvosmisleni. Metaanalize istraživanja recidivizma konzistentno pokazuju da programi koji uključuju kognitivno-bihevioralnu terapiju, upravljanje ljutnjom i razvoj socijalnih vještina unutar zatvorskog konteksta značajno smanjuju stopu ponovnog počinjenja kaznenih djela u usporedbi s čistim kažnjavanjem bez terapijske komponente.[28] Norveški penološki model, koji počiva na pretpostavci da je svaka osoba sposobna za rehabilitaciju i koji zatvorske uvjete organizira prema toj pretpostavci, bilježi stopu recidivizma od oko dvadeset posto, u usporedbi s američkim modelom koji bilježi stopu između četrdeset i sedamdeset posto ovisno o tipu kaznenog djela i demografskim karakteristikama populacije.[29] Razlika nije zanemariva, ona je strukturna i predvidljiva iz teorijskog okvira koji stoji iza svakog od tih sustava.

Ako prihvatimo, s druge strane, da su narcisoidnost, asocijalnost ili granični poremećaj ličnosti rezultat traume i maladaptivne prilagodbe, tada logika upućuje u posve drugom smjeru. Put prema manjem broju žrtava u društvu prolazi kroz ozdravljenje onih koji povređuju. Ozdravljenje počinitelja povlači za sobom prestanak povređivanja. Kazna rijetko ima taj učinak. Istraživanja terapijskih ishoda za osobe s dijagnozom graničnog poremećaja ličnosti pokazuju da su specijalizirani terapijski pristupi, uključujući dijalektičku bihevioralnu terapiju Marshe Linehan i mentalizacijsku terapiju Petera Fonagyja i Anthonya Batemana, iznimno učinkoviti čak i u populacijama koje su dugo smatrane "netretabilnima."[30] Fonagy i suradnici uveli su koncept mentalizacije, sposobnosti da se vlastita i tuđa ponašanja razumiju u kontekstu mentalnih stanja kao što su namjere, osjećaji i uvjerenja, kao ključnu varijablu koja posreduje između ranog traumatskog iskustva i kasnijeg razvoja poremećaja ličnosti.[31] Deficit mentalizacije nije urođena nemogućnost. On je stečen, i kao takav, može biti nadoknađen kroz terapijski odnos koji pruža ono što izvorno razvojno okruženje nije pružilo.

---

[27] David Garland, *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1990), 3-31.

[28] Mark W. Lipsey i Francis T. Cullen, "The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews," *Annual Review of Law and Social Science* 3 (2007): 297-320.

[29] Frode Sulland, Ragnar Kristoffersen i Sturla Falck, "Norway," u *Probation and Parole in Europe*, ur. Anton van Kalmthout i Jack Durnescu (Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008), 461-490. Usp. James Forman Jr., *Locking Up Our Own: Crime and Punishment in Black America* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2017), 13-22, za komparativnu perspektivu.

[30] Marsha M. Linehan et al., "Two-Year Randomized Controlled Trial and Follow-up of Dialectical Behavior Therapy vs Therapy by Experts for Suicidal Behaviors and Borderline Personality Disorder," *Archives of General Psychiatry* 63, no. 7 (2006): 757-766. Anthony Bateman i Peter Fonagy, "Randomized Controlled Trial of Outpatient Mentalization-Based Treatment Versus Structured Clinical Management for Borderline Personality Disorder," *American Journal of Psychiatry* 166, no. 12 (2009): 1355-1364.

[31] Peter Fonagy et al., *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self* (New York: Other Press, 2002), 23-64.

Postoji, naravno, neophodna distinkcija između razumijevanja i tolerancije. Kada je osoba toliko izvan kontrole da aktivno ugrožava živote, kada su štete neposredne i teške, društvo mora intervenirati radi zaustavljanja te štete. Nitko razuman ne tvrdi drugačije. Fizička zaštita od osobe koja je opasna jest legitiman i neophodan odgovor. No čak i u tim ekstremnim slučajevima, intervencija radi zaštite i moralna osuda esencijalne naravi osobe dvije su odvojene stvari, i miješanje jedne s drugom ne koristi nikome. Zaštita ne zahtijeva dehumanizaciju da bi bila opravdana. Kriminolozi koji rade s počiniteljima najtežih kaznenih djela dokumentiraju da čak i u tim ekstremnim slučajevima razumijevanje psihološke geneze počinjenog djela nije u kontradikciji s pravnom odgovornošću, nego je, upravo suprotno, preduvjet za intervenciju koja ima ikakve šanse na transformativni učinak.[32]

U svakodnevnoj stvarnosti, daleko od ekstremnih slučajeva, situacija je uobičajeno banalnija i bolnija istovremeno. Radi se o osobama koje govore okrutne stvari zbog kojih se potom srame, koje reagiraju neprimjereno u svađama, koje nastoje druge dovesti u emocionalni nemir kao jedini poznati način da reguliraju vlastitu nestabilnost. Tendencija promatrača je da takve osobe otpišu kao beznadežne. Upravo takav otpis zatvara posljednja vrata. Istraživanja o procesima traženja pomoći kod osoba s poremećajima ličnosti pokazuju da je jedan od najdosljednijih prediktora toga hoće li osoba potražiti terapijsku pomoć njezino uvjerenje da promjena uopće jest moguća.[33] To uvjerenje ne nastaje u vakuumu. Ono je socijalno konstruirano, oblikovano porukama koje osoba prima iz okoline, od obitelji, prijatelja, medija i stručnjaka. Kada te poruke konzistentno sugeriraju da je promjena nemoguća, uvjerenje se ne razvija, i vrata ostaju zatvorena.

Poruka koja stigne do osobe s poremećajem ličnosti glasi: pomoći ti nema, mijenjati se nema smisla, ti si takav kakav jesi. Ta poruka savršeno potvrđuje ono što ta osoba već duboko vjeruje o sebi i o svijetu. Budući da osobe s poremećajima ličnosti funkcioniraju kroz obrambeni sustav izgrađen da ih zaštiti od neprihvaćenosti i boli, poruka da su inherentno zle i da im pomoć nije dostupna samo učvršćuje taj sustav. Ako pomoć ne postoji, zašto bi se izlagali ranjivosti traženja pomoći? Ako su već osuđeni, nema razloga zazivati sram koji dolazi s priznavanjem problema. Esencijalizam tako postaje samoispunjavajuće proročanstvo, ne zbog neke apstraktne logike, nego kroz konkretne poruke koje šalje osobama kojima su te poruke, zbog njihove povijesti, posebno razarajuće.[34] June Price Tangney

[32] Robert D. Hare, *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us* (New York: Guilford Press, 1993), 195-210. Usp. James Gilligan*, Violence: Reflections on a National Epidemic* (New York: Vintage Books, 1997), 3-26.
[33] Paul H. Lysaker et al., "Metacognition and the Capacity for Self-Reflection in Schizophrenia Spectrum and Personality Disorders*," Journal of Nervous and Mental Disease* 201, no. 3 (2013): 167-174.
[34] Patrick W. Corrigan i Amy C. Watson, "Understanding the Impact of Stigma on People with Mental Illness*," World Psychiatry* 1, no. 1 (2002): 16-20.

i suradnici pokazali su da kronični sram, za razliku od krivnje, ne motivira popravak ponašanja nego potiče povlačenje, obrambenu agresiju i eksternalizaciju odgovornosti, što je točno ona konstelacija koja karakterizira poremećaje ličnosti iz klastera B.[35] Kada poruka okoline učvršćuje sram umjesto da otvara prostor za krivnju i popravak, ona ne kažnjava, ona perpetuira.

V. *Sloboda, Logos, Platon*

Filozofska pozadina ove rasprave dublja je nego što se čini na prvi pogled. Materijalistički i kartezijanski redukcionizam koji dominira zapadnom kulturom posljednjih stotinu i pedeset godina nosi sa sobom implicitnu ontologiju koju rijetko tko eksplicitno artikulira, ali koja se podrazumijeva: čovjek je zbroj svojih sastavnih dijelova, kauzalni ishod genetike i neurobiologije, i u tom smislu ono što jest, to jest do kraja. Sloboda u ovom okviru postaje ili iluzija ili samovoljna kreacija iz ničega. Ni jedno ni drugo zapravo nije sloboda. Iluzija slobode jest njezina odsutnost prerušena u uvjerenje. Samovoljna kreacija iz ničega jest kaos s ambicijama. Descartes je postavio temelje ovog rascjepa kada je radikalno odvojio res cogitans od res extensa, misleću supstanciju od protežne, i time stvorio filozofski prostor u kojem je tijelo postalo stroj, a duša njegova neobjašnjiva sjena.[36] Suvremena neuroznanost, osobito u njezinim popularnim interpretacijama, taj je rascjep naizgled razriješila redukcijom duše na tijelo, ali pritom nije riješila temeljni problem slobode, nego ga je samo premjestila. Ako su sve mentalne operacije kauzalno determinirane neurobiološkim procesima, tada sloboda i odgovornost postaju koncepti bez referenta.[37]

Hegelova fenomenologija nudi sofisticiraniji pristup. Sloboda nije stanje u koje se rađamo, ona je postignuće.[38] Rađamo se podvrgnuti nagonima, strahovima, okolnostima koje nismo birali. Razum je ono što nam omogućuje da organiziramo te nagone, da ih transformiramo iz sila koje nas nesvjesno vode u elemente koje svjesno integriramo. Hegel je ovaj proces opisao kroz dijalektiku gospodara i roba, pokazujući da prava sloboda nije odsutnost ograničenja, nego sposobnost da se kroz ograničenje pronađe viši oblik samoostvarenja.[39] Ali razvoj razuma nije autonoman proces. On zahtijeva socijalnu infrastrukturu. Obrazovanje, socijalne mreže, kulturni kapital, afektivna sigurnost, sve to čini podmet

[35] June Price Tangney i Ronda L. Dearing, *Shame and Guilt* (New York: Guilford Press, 2002), 17-52.
[36] René Descartes, *Meditations on First Philosophy*, prev. John Cottingham (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 50-62.
[37] Daniel C. Dennett, *Freedom Evolves* (New York: Viking, 2003), 1-28. Za kritiku deterministčkog redukcionizma u kontekstu moralne odgovornosti vidi Peter Strawson, "Freedom and Resentment," *Proceedings of the British Academy* 48 (1962): 1-25.
[38] G. W. F. Hegel, *Phenomenology of Spirit*, prev. A. V. Miller (Oxford: Oxford University Press, 1977), 111-119.
[39] Ibid., 111-119. Usp. Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel*, prev. James H. Nichols Jr. (New York: Basic Books, 1969), 3-30.

bez kojeg se sloboda ne može razviti. Biti slobodan da se nešto studira pretpostavlja da te netko naučio čitati, a naučiti čitati pretpostavlja da si imao koga koji je u tebe ulagao i vjerovao da vrijedi ulagati. Charles Taylor, nastavljajući hegelijansku tradiciju, pokazuje da je identitet uvijek intersubjektivno konstituiran, da se sebstvo ne može razviti izvan mreže priznavanja i odgovora koje prima od drugih, i da odsutnost te mreže nije samo socijalni deficit nego ontološka rana.[40]

Odatle slijedi nešto važno za naš argument. Osoba koja je odrasla bez te infrastrukture, čija je sloboda bila suzbijena od samog početka, nije slobodna na način koji se od nje traži kada je kaznimo za njezine postupke. To ne znači da nema nikakve odgovornosti. Znači da je mjera te odgovornosti složenija nego što popularna moralizacija sugerira, i da kažnjavanje bez rehabilitacije odgovara na simptom, a ignorira uzrok. Pravna filozofija ovaj problem prepoznaje kroz koncepte umanjene uračunljivosti i olakotnih okolnosti, ali rijetko ga razvija do njegovih punih implikacija.[41] Ako prihvatimo hegelijansku tezu da sloboda pretpostavlja određene razvojne uvjete koji nisu bili dostupni, tada kazna bez rehabilitacije nije samo neučinkovita, ona je i nepravedna u temeljnom smislu te riječi.

Platonova intuicija da ljudi uvijek žele ono što je zaista dobro, a ne ono što misle da je dobro, upućuje na to da je zlo prije svega epistemička kategorija.[42] Loš čovjek nije čovjek koji je odabrao zlo znajući da je zlo. On je čovjek čiji je pogled na dobro poremećen, čija je sposobnost da vidi stvarnost drugoga razbijena. Platon je ovaj uvid razvio kroz mit o pećini, pokazujući da percepcija stvarnosti uvijek ovisi o poziciji promatrača i o uvjetima u kojima se promatranje odvija.[43] Onaj tko je cijeli život gledao sjene na zidu pećine ne percipira iskrivljenu stvarnost, on percipira jedinu stvarnost koja mu je bila dostupna. Moralna osuda takve percepcije bez uzimanja u obzir uvjeta koji su je formirali promašuje bit problema. Mehmet II., Adolf Hitler, Josef Staljin, Mao Zedong, Pol Pot, Slobodan Milošević, svi su sebe doživljavali kao žrtve koje su prisiljene na obranu ili kao spasitelje koji ispunjavaju veće poslanstvo. To ne umanjuje počinjene zločine niti ih na bilo koji način opravdava. Ali upućuje na to da je ispravljanje takvog pogleda, a ne samo kažnjavanje njime uzrokovanih postupaka, jedini put koji može imati transformativni učinak na razini koja nadilazi jednu osobu.

Augustinova misao da je Bog prisutan unutar svega ali sadržan ni u čemu, i meditacija Tome Mertona o kontemplaciji kao sudjelovanju u božanskom, ukazuju na tradiciju koja u samoj srži

[40] Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989), 25-52. Usp. Charles Taylor*, The Ethics of Authenticity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991), 28-41.
[41] Michael S. Moore, *Placing Blame: A Theory of Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 548-589.
[42] Platon, *Meno*, prev. G. M. A. Grube, u Plato: Complete Works, ur. John M. Cooper (Indianapolis: Hackett, 1997), 870-897.
[43] Platon, *Republic*, prev. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve, u Plato: Complete Works, ur. John M. Cooper (Indianapolis: Hackett, 1997), 1132-1135.

razumijeva čovjeka kao biće u procesu.[44] Ne kao fiksiranu stvar, nego kao kretanje prema punini, prema onome što jest u mogućnosti postati. Augustin je u Ispovijestima pokazao da je čak i vlastita povijest zla i nasilja prema drugima bila dio puta prema razumijevanju, a ne dokaz nepopravljivosti.[45] Merton je tu intuiciju razvio prema kontemplativnoj tradiciji koja u svakom čovjeku, bez iznimke, prepoznaje ontološku osnovu koja nadilazi akumuliranu patologiju ponašanja. Ova perspektiva nema nikakve veze s blagom naivinošću prema zlu. Ona je zahtjevnija od esencijalizma, jer traži da se ne odrekneš čovjeka u onome koji te je povrijedio, dok istovremeno stavljaš granice koje štite i tebe i njega.

U toj perspektivi, osobu s poremećajem ličnosti gledamo kao osobu čije je kretanje prema vlastitoj punini blokirano. Naš zadatak, ako nam je stalo do smanjenja patnje u svijetu, jest razumjeti gdje je blokada nastala i što je može ukloniti. Zidanje novih blokada, u obliku etiketiranja, osude i otpisa, kretanje zamjenjuje ukopavanjem. Pojam logos, koji Platon i stoici koriste kao princip razumnog poretka koji prožima stvarnost, a koji kršćanska tradicija preuzima i razrađuje kroz Ivanovu teologiju, sugerira da razumijevanje nije samo epistemička operacija nego etička.[46] Razumjeti drugu osobu, uključujući onu koja nas je povrijedila, znači sudjelovati u logosu koji je temeljniji od trenutne konfiguracije njezinih patoloških obrazaca. Znači vidjeti mogućnost tamo gdje simptom pokazuje samo aktualnost.

VI. *Uloga psihoterapeuta i problem prijenosa*

U kliničkoj praksi i filozofskom savjetovanju, terapeutski odnos s pacijentima koji imaju asocijalne poremećaje ličnosti iznimno je zahtjevan na način koji se rijetko opisuje u udžbenicima. Mnogi terapeuti ulaze u struku s romantiziranom slikom spasitelja, zamišljajući tužne ljude kojima trebaju suosjećanje i neka osnovna kognitivna restrukturiranja. Zaboravljaju, ili nikada nisu znali, da je stvarna patnja gotovo uvijek kaotična, ljuta i antagonistična. Ona ne dolazi uredno pakirana u tugu. Dolazi u obliku provokacije, manipulacije, bijesa, prezira. Istraživanja o terapeutskom savezu s pacijentima s poremećajima ličnosti pokazuju da je ruptura terapeutskog saveza, trenutak kada se između terapeuta i pacijenta pojavi napetost, nesporazum ili otvoreni sukob, gotovo neizbježna u radu

[44] Thomas Merton, *Kontemplacija u svijetu akcije*, (Zagreb: Krščanska sadašnjost, 2025.) 1-16.
[45] Augustin, *Ispovijesti*, prev. Stjepah Hosu (Zagreb: Krščanska sadašnjost, 1973), 3-24.
[46] C. H. Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1953), 263-285.

s ovom populacijom, i da je sposobnost terapeuta da tu rupturu prepozna, imenuje i popravi ključni prediktor terapijskog ishoda.[47]

Sudar s tom stvarnošću mnoge terapeute ostavlja nepripremljene. Reakcija na tu nepripremljenost rijetko je intelektualna, uglavnom je emocionalna, i može ići u dva smjera. Jedan je prekomjerna identifikacija, preuzimanje pacijentovog kaosa u vlastiti afektivni sustav, što vodi prema izgaranju i gubitku profesionalne perspektive.[48] Drugi je distanciranje kroz etiketiranje. Ako je pacijent inherentno loš, ako je njegova dijagnoza moralna kategorija, tada terapeutova neefikasnost nije neefikasnost, nego logičan ishod rada s nečim što se ne može promijeniti. Ova dinamika zaštićuje terapeuta od osjećaja neuspjeha, ali po cijenu pacijenta. Pojam koji opisuje ovaj proces u psihoanalitičkoj tradiciji jest kontraпrijenos, skup emocionalnih reakcija koje terapeut razvija prema pacijentu kao odgovor na pacijentov prijenos, ali i kao odraz vlastitih nerazriješenih konflikata.[49] Nesvjesni kontraprijenos u radu s težim pacijentima osobito je opasan jer je maskiran privremenim teorijskim opravdanjima.Primjerenije rješenje zahtijeva kliničku distancu bez hladnoće i stručnu uključenost bez pretjerane identifikacije. Winnicottov pojam "dovoljno dobre majke" može se analogno primijeniti na terapeutsku poziciju: terapeut ne mora biti savršen, mora biti dovoljno dobar, dovoljno dosljedan i dovoljno prisutan da pacijentu pruži iskustvo koje nije imao u ranom razvoju, bez da se izgubi u njemu.[50]

Uloga terapeuta nije riješiti problem pacijenta umjesto njega. Upravo suprotno, razvoj autonomije i kapaciteta za samoregulaciju jest sama srž terapijskog cilja s osobama kojima je taj kapacitet u razvoju bio narušen. Terapeut koji preuzima previše posla daje pacijentu poruku da nije sposoban nositi se sa sobom, čime učvršćuje temeljno uvjerenje iz kojeg poremećaj izvire. Istraživanja ishoda u dijalektičkoj bihevioralnoj terapiji pokazuju da je jedan od ključnih mehanizama promjene upravo postupno preuzimanje odgovornosti za vlastitu regulaciju od strane pacijenta, kroz strukturirani proces u kojem terapeut postepeno smanjuje podršku kako pacijentova sposobnost raste.[51] S narcisoidnim pacijentima, terapijsku vezu gotovo uvijek treba početi validacijom, i to u mjerama koje se nezaposlenoj intuiciji čine ekscesivnima. Narcistički ego funkcionira kao tvrđava izgrađena oko duboke ranjivosti, i ta tvrđava ne popušta pred napadom ili konfrontacijom. Popušta

[47] Jeremy D. Safran i J. Christopher Muran, *Negotiating the Therapeutic Alliance: A Relational Treatment Guide* (New York: Guilford Press, 2000), 13-47.
[48] Christina Maslach, *Burnout: The Cost of Caring* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1982), 1-25.
[49] Heinrich Racker, *Transference and Countertransference* (New York: International Universities Press, 1968), 127-173.
[50] Donald W. Winnicott, "The Theory of the Parent-Infant Relationship," *International Journal of Psycho-Analysis* 41 (1960): 585-595.
[51] Marsha M. Linehan, *DBT Skills Training Manual,* 2. izd. (New York: Guilford Press, 2015), 1-30.

pred iskustvom sigurnosti. Kohutov pojam "empatijskog uranjanja" opisuje terapeutsku poziciju koja nastoji razumjeti pacijentovo iskustvo iznutra, iz pacijentove vlastite perspektive, prije nego što ga počne dovoditi u pitanje.[52] Tek kada pacijent osjeti da mu terapeut ne prijeti, da ga neće napustiti ako se pokaže slabim, moguć je pristup ranjivijem sloju. S graničnim pacijentima, nasuprot tome, direktnost i dosljednost strukture često rade više nego prolongirano empatijsko zrcaljenje, koje može paradoksalno pojačavati emocionalnu nestabilnost umjesto da je regulira. Linehan opisuje temeljnu dijalektičku napetost u radu s graničnim pacijentima kao napetost između prihvaćanja i promjene: terapeut mora istovremeno komunicirati bezuvjetno prihvaćanje pacijenta kakav jest i jasno usmjeravanje prema promjeni koja je neophodna.[53] Vrijedno je zadržati se na komorbidnosti graničnog poremećaja ličnosti i posttraumatskog stresnog poremećaja, rijetko istaknutoj u popularnim prikazima, a iznimno važnoj za razumijevanje i etiologije i terapijskog pristupa. Istraživanja pokazuju da između pedeset i sedamdeset posto osoba s dijagnozom graničnog poremećaja ličnosti zadovoljava i dijagnostičke kriterije za PTSP, i da je u tim slučajevima traumatska osnova ne samo prisutna nego strukturno organizirajuća za cijelu kliničku sliku.[54] Judith Herman, koja je razvila koncept kompleksnog PTSP-a kao kategorije koja opisuje dugotrajnu izloženost interpersonalnoj traumi, osobito u djetinjstvu, argumentira da granični poremećaj ličnosti u velikom broju slučajeva zapravo jest kompleksni PTSP, samo dijagnosticiran kroz drugačiji konceptualni okvir.[55] Tretman koji ignorira tu traumatsku osnovu i radi isključivo na regulaciji ponašanja liječi površinu i ostavlja dubinu netaknutom. Pristupi koji integriraju traumatološki okvir, kao što je EMDR ili traumom informirana dijalektička bihevioralna terapija, pokazuju bolje dugoročne ishode od pristupa koji se fokusiraju isključivo na simptomatsko upravljanje.[56]

Vrijedi napomenuti i problem koji nije isključivo klinički, nego i institucionalni. Psihologijska edukacija u mnogim kontekstima ne pruža dovoljno prostora za osobni rad budućih terapeuta na vlastitim prijenosnim reakcijama. Terapeut koji nije radio na vlastitim ranama, koji nije suočen s načinima na koje njegova povijest filtrira ono što vidi u pacijentu, ranjiv je na projiciranje. A ono što se projicira na teške pacijente gotovo uvijek je neka verzija priče o zlu. Didaktička analiza, osobna

[52] Heinz Kohut, *How Does Analysis Cure?,* ur. Arnold Goldberg i Paul Stepansky (Chicago: University of Chicago Press, 1984), 172-191.
[53] Linehan, *Cognitive-Behavioral Treatment of Borderline Personality Disorder*, 99-131.
[54] Matthew Tull i Kim Gratz, "The Importance of Emotion Dysregulation in the Dual Diagnosis of Posttraumatic Stress Disorder and Borderline Personality Disorder," *Cognitive Behaviour Therapy* 37, no. 2 (2008): 100-112.
[55] Judith Herman, *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence from Domestic Abuse to Political Terror* (New York: Basic Books, 1992), 119-129.
[56] Francine Shapiro*, Eye Movement Desensitization and Reprocessing: Basic Principles, Protocols and Procedures*, 2. izd. (New York: Guilford Press, 2001), 1-32.

terapija kao obavezni dio edukacije terapeuta, povijesno je bila standard u psihoanalitičkoj tradiciji ali je u suvremenoj kognitivno-bihevioralnoj paradigmi marginalizirana kao neekonomična i nedovoljno empirijski utemeljena.[57] Paradoks je u tome da je upravo taj osobni rad najvažniji zaštitni faktor protiv onih dinamika koje sabotiraju terapijski rad s najtežim pacijentima. Institucionalni pritisci prema kratkim, protokoliziranim i mjerljivim intervencijama ne ostavljaju prostora za vrstu dubokog osobnog i relacijskog rada koji bi terapeute pripremio za susret s patnjom koja ne dolazi uredno pakirana.

VII. *Nietzsche, nihilizam i problem samodovoljnog kaosa*

Nietzscheovo djelo navedeno je često u kontekstu koji opravdava esencijalizam ili apsolutnu autonomiju volje, ali pažljivije čitanje otkriva nešto daleko složenije. Nietzsche je bio opsjednut nihilizmom ne zato što ga je prihvaćao, nego zato što ga je smatrao najopasnijim simptomom svoje epohe.[58] Čovjek koji ne vjeruje ni u što, koji vidi kaos kao temeljnu i konačnu stvarnost, nema razloga za akciju. Paraliziran je vlastitim lucidnim uvidom u besmislenost svega. Volja za moći nije, kako se popularno misli, trijumf egoizma ili amoralnog samopotvrđivanja. Ona je radikalna afirmacija života, i to života koji si sam daje zakone, koji ne čeka transcendentno utemeljenje da bi se kretao.[59] Nietzsche je u Veseloj znanosti formulirao projekt prevladavanja nihilizma ne kroz povratak metafizičkim utemeljenjima koja su se urušila, nego kroz stvaranje novih vrijednosti iz punine životne snage, a ne iz resantimana prema životu.[60]

Paradoksalno, Nietzsche je uviđao da smislena sloboda pretpostavlja ograničenja. Prava beskonačnost mogućih izbora jest odsutnost smislenog izbora. Tek unutar okvira, unutar formi koje prihvaćamo ili stvaramo, akcija postaje artikulirana i prepoznatljiva kao naša. Apolon i Dioniz nisu opreke koje se međusobno isključuju; oni su neophodne komponente jednog cjelovitog stvaralačkog impulsa.[61] Forma bez energije jest smrt. Energija bez forme jest kaos koji sebe ne može ni prepoznati ni nadmašiti. Ovaj uvid ima izravne implikacije za razumijevanje poremećaja ličnosti. Osoba čiji je razvoj bio lišen dosljedne strukture, čiji su afekti odrastali bez forme koja bi ih organizirala i usmjeravala, nije slobodna u Nietzscheovom smislu. Ona je zarobljena u dionizijskom kaotičnom

[57] Glen O. Gabbard i Drew Westen, "Rethinking Therapeutic Action," *International Journal of Psychoanalysis* 84, no. 4 (2003): 823-841.
[58] Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, prev. Walter Kaufmann i R. J. Hollingdale (New York: Vintage Books, 1968), 9-39.
[59] Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, prev. Walter Kaufmann (New York: Viking, 1966), 125-137.
[60] Friedrich Nietzsche, *The Gay Science*, prev. Walter Kaufmann (New York: Vintage Books, 1974), 273-285.
[61] Friedrich Nietzsche, *The Birth of Tragedy*, prev. Walter Kaufmann (New York: Vintage Books, 1967), 33-60.

naboju koji nema apolinijskog partnera koji bi mu dao oblik. Terapija, u ovom okviru, nije dresura, ona je kultivacija forme kroz koju životna energija može postati prepoznatljiva i usmjeriva.

U tome Nietzsche nije toliko daleko od Platona koliko je sam mislio. Njegova mržnja prema kršćanstvu bila je u dobroj mjeri mržnja prema onom što je smatrao "platonizmom za narod," prema dogmatiziranoj verziji uvida koji su u izvornom obliku bili daleko složeniji i daleko manje resantimanski.[62] Platonov nauk o Logosu kao utemeljujućem principu stvarnosti, o formi kao ontološki primarnijem od materijala, blizak je Nietzscheovoj intuiciji da istinska sloboda nije anarhična arbitrarnost, nego duboka autentičnost, življenje iz vlastite naravi, a ne iz straha ili navike. Klossowski je u svojoj interpretaciji Nietzschea pokazao da je vječno vraćanje isto, jedna od Nietzscheovih najtežih i najkontroverznijih doktrina, zapravo radikalni eksperiment mišljenja koji poziva subjekta da se suoči s punom težinom vlastite egzistencije bez mogućnosti bijega u transcendentno opravdanje ili eshatološku nadu.[63] U tom smislu, Klossowskijev Nietzsche nije nihilist nego upravo suprotno, mislilac koji nihilizam tjera do njegova logičnog kraja kako bi pokazao što ostaje s one strane njega.

Egzistencijalizam Sartrea i Camusa nasljeđuje Nietzschea posredstvom Klossowskog i Heideggera, ali tamo gdje su ga ovi drugi čitali s oprezom, egzistencijalisti to naslijeđe radikaliziraju prema čistoj samokreaciji.[64] Subjekt sam sebe stvara nasuprot besmislenom kaotičnom svemiru. U tome je nešto herojsko i nešto što je privlačilo generacije intelektualaca suočenih s iskustvima koja su se doimala nepodnošljivo apsurdnima. Ali ta pozicija počiva na pretpostavci da je kontingencija jedina i konačna istina, da između subjekata nema organske veze, da nema zajedničke osnove iz koje izvire mogućnost razumijevanja i suosjećanja. Sartre je u Biću i ničemu pokazao da je drugi uvijek prijetnja mojoj slobodi, da me pogled drugoga pretvara u objekt i time oduzima moju subjektivnost.[65] Ova ontologija interpersonalnog odnosa kao temeljno konfliktne strukture ima dalekosežne posljedice. Ako je drugi po definiciji prijetnja, tada paranoidna percepcija osobe s poremećajem ličnosti nije patologija, ona je lucidna ontologija. Tada nema temelja za terapeutski odnos koji počiva na povjerenju, jer je povjerenje samo nesvjesna naivnost.

I upravo ta pretpostavka, kamuflirana kao intelektualna hrabrost i odbijanje iluzija, nudi filozofski temelj za esencijalizam. Ako nema zajedničke ranjivosti, ako nema zajedničkog ishodišta,

[62] Friedrich Nietzsche, *Beyond Good and Evil*, prev. Walter Kaufmann (New York: Vintage Books, 1966), 2-4.
[63] Pierre Klossowski, *Nietzsche and the Vicious Circle*, prev. Daniel W. Smith (Chicago: University of Chicago Press, 1997), 55-103. Usp. Martin Heidegger, *Nietzsche I-II*, prev. David Farrell Krell, sv. 2 (San Francisco: Harper and Row, 1984), 1-45.
[64] Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness*, prev. Hazel E. Barnes (New York: Philosophical Library, 1956), 433-481.; Usp. Albert Camus, *The Myth of Sisyphus*, prev. Justin O'Brien (New York: Vintage Books, 1955).
[65] Sartre, *Being and Nothingness*, 252-302.

onda su oni koji čine zlo zaista bitno drugačiji od nas. Onda ne moramo tražiti sebe u njima. Merleau-Ponty, koji je egzistencijalističku tradiciju nastojao korigirati kroz fenomenologiju tijela i percepcije, pokazao je da intersubjektivnost nije sekundarni problem koji nastaje nakon što se konstituiraju izolirani subjekti, nego primarna struktura iskustva.[66] Mi ne doživljavamo sebe kao izolirane točke svijesti koje potom stupaju u kontakt s drugima. Mi se konstituiramo kroz kontakt, kroz ono što Merleau-Ponty naziva "međutjelesnosti," prerefleksivnom razinom iskustva na kojoj su tijela već u dijalogu prije nego što ego postane svjestan sebe. Ova korekcija ima važne implikacije za razumijevanje empatije ne kao kognitivne operacije zaključivanja o tuđim mentalnim stanjima, nego kao temeljne strukturne karakteristike utjelovljene egzistencije.

Ironija jest u tome da esencijalizam i nihilistički egzistencijalizam, koji se na površini doima kao njegova suprotnost, dijele isti poraz. Oba odustaju od pitanja o transformaciji. Oba pretpostavljaju da je ono što jest, to što jest do kraja. Esencijalizam to tvrdi kroz ontologiju fiksiranih naravi. Nihilistički egzistencijalizam to tvrdi kroz ontologiju apsolutne kontingencije koja ne ostavlja prostora za normativni horizont prema kojem bi se transformacija uopće mogla orijentirati. Paul Ricoeur, koji je nastojao pomiriti hermeneutiku sumnje s hermeneutikom obnove smisla, pokazao je da narativni identitet, identitet koji se konstituira kroz priču koju osoba pripovijeda o sebi i o kojoj drugi pripovjedaju, nije fiksiran nego otvoren prema reinterpretaciji.[67] Svaka terapija jest, između ostalog, rad na narativu. Rad na pronalaženju alternativnih priča o sebi koje su jednako istinite kao dominantna priča o pokvarenosti ili nesposobnosti, ali koje otvaraju prostor za drugačije kretanje.

VIII. *Zaključak: Prema humanijem razumijevanju*

Krug se zatvara na neugodnom pitanju. Ako su argumenti koje smo iznijeli točni, i ako su u kliničkoj i popularnoj psihologiji doista prisutni esencijalističke tendencije koje sabotiraju rehabilitaciju i pojačavaju stigmu, tada se nameće pitanje o namjeri. Može li biti da je sve to rezultat puke intelektualne nepažnje, edukacijskih praznina, emocionalnih prijenosa u struci koja nije dovoljno pozornosti posvetila vlastitom procesu? Vjerojatno jest, u velikom broju slučajeva. Ali vjerojatnost ne isključuje sumnju na nešto pesimističnije, na sustav koji pronalazi korist u tome da određene ljude proglasi nepopravljivima, kako su to argumentirali Laing i Szasz.

[66] Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, (London: Routledge, 2012), 346-365.
[67] Paul Ricoeur, *Oneself as Another*, prev. Kathleen Blamey (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 113-168.

Esencijalizam kao ideološka pozicija ima određene korisnike. On daje jednostavne odgovore tamo gdje su pitanja složena. On validira bol žrtava na način koji ne zahtijeva nikakav napor prema transformaciji. On daje terapeutima i stručnjacima izlaz iz osjećaja neuspjeha, i, kada je strukturno primijenjen, daje sustavima moći opravdanje za trajnu izolaciju ili kažnjavanje osoba koje bi inače zahtijevale skupe i zahtjevne intervencije. Prigodnost ovih koristi ne dokazuje namjeru, ali ni ne isključuje pozornost.

Alternativa esencijalizmu nije brisanje granica između žrtve i počinitelja, nije relativizacija boli. Alternativa je dati jednaku analitičku ozbiljnost objema patnjama. Patnji žrtve, koja je neposredna i vidljiva, koja iziskuje zaštitu i validaciju. I patnji onoga koji povređuje, koja je starija, dublja, i gotovo uvijek nevidljiva, čak i samoj toj osobi. Biti sposoban vidjeti obje nije znak sentimentalnosti. To je uvjet za djelotvornu intervenciju. Iz te perspektive, najhumanija i u konačnici najdjelotvornija intervencija jest pomoći asocijalnoj osobi da ozdravi. To ozdravljuje i nju i zaustavlja štetu koju čini, i, možda, restaurira vjeru onih koje je povrijedila, pokazujući im da čudovišta zapravo ne postoje. Da postoje samo prestrašeni, ranjeni, u mraku zarobljeni ljudi koji nikada nisu dobili ono što im je trebalo, i koji, u nedostatku onoga što im je trebalo, uzimaju ono što ne bi smjeli.

Psihijatrijska struka to zna. Ili bi trebala znati. Pitanje je hoće li imati hrabrosti reći to naglas, i u kliničkoj sobi i u javnom prostoru, u trenutku kada je esencijalitički govor o zlim i nepopravljivim ljudima popularniji nego što je bio od sredine prošlog stoljeća.

Literatura

Allan N. Schore, *The Science of the Art of Psychotherapy* (New York: W. W. Norton, 2012).

Augustin, *Ispovijesti*, prev. Stjepah Hosu (Zagreb: Krščanska sadašnjost, 1973).

Bessel van der Kolk, *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma* (New York: Penguin, 2015).

C. H. Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1953).

Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989).

Charles Taylor, *The Ethics of Authenticity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991).

Christina Maslach, *Burnout: The Cost of Caring* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1982).

Dan P. McAdams, *The Redemptive Self: Stories Americans Live By* (Oxford: Oxford University Press, 2006).

Daniel C. Dennett, Freedom Evolves (New York: Viking, 2003),

Peter Strawson, "Freedom and Resentment," *Proceedings of the British Academy* 48 (1962).

Daniel J. Siegel, *The Developing Mind: How Relationships and the Brain Interact to Shape Who We Are*, 2. izd. (New York: Guilford Press, 2012).

Daniel T. Gilbert i Patrick S. Malone, "The Correspondence Bias," *Psychological Bulletin* 117, no. 1 (1995).

David Garland, *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1990).

Donald W. Winnicott, "The Theory of the Parent-Infant Relationship," *International Journal of Psycho-Analysis* 41 (1960).

Francine Shapiro, *Eye Movement Desensitization and Reprocessing: Basic Principles, Protocols and Procedures,* 2. izd. (New York: Guilford Press, 2001).

Friedrich Nietzsche*, Beyond Good and Evil*, prev. Walter Kaufmann (New York: Vintage Books, 1966).

Friedrich Nietzsche, *The Birth of Tragedy*, prev. Walter Kaufmann (New York: Vintage Books, 1967).

Friedrich Nietzsche, *The Gay Science*, prev. Walter Kaufmann (New York: Vintage Books, 1974).

Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, prev. Walter Kaufmann i R. J. Hollingdale (New York: Vintage Books, 1968).

Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, prev. Walter Kaufmann (New York: Viking, 1966).

Frode Sulland, Ragnar Kristoffersen i Sturla Falck, "Norway," u P*robation and Parole in Europe,* ur. Anton van Kalmthout i Jack Durnescu (Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008).

James Forman Jr., *Locking Up Our Own: Crime and Punishment in Black America* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2017).

G. W. F. Hegel, *Phenomenology of Spirit*, prev. A. V. Miller (Oxford: Oxford University Press, 1977).

German E. Berrios, *The History of Mental Symptoms: Descriptive Psychopathology Since the Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

James C. Harris, "Moral Insanity," *Archives of General Psychiatry* 63, no. 10 (2006).

Glen O. Gabbard i Drew Westen, "Rethinking Therapeutic Action," *International Journal of Psychoanalysis* 84, no. 4 (2003).

Heinrich Racker, *Transference and Countertransference* (New York: International Universities Press, 1968).

Heinz Kohut, *How Does Analysis Cure?,* ur. Arnold Goldberg i Paul Stepansky (Chicago: University of Chicago Press, 1984).

Heinz Kohut, *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders* (New York: International Universities Press, 1971).

Henri Tajfel i John C. Turner, "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior," u *Psychology of Intergroup Relations,* ur. Stephen Worchel i William G. Austin (Chicago: Nelson-Hall, 1986).

Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel*, prev. James H. Nichols Jr. (New York: Basic Books, 1969).

James Fr-eeman i Lorraine Dodd, "Attitudes of Mental Health Nurses Towards Patients Diagnosed with Borderline Personality Disorder*," Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing* 19, no. 3 (2012).

Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness*, prev. Hazel E. Barnes (New York: Philosophical Library, 1956), 433-481.

Albert Camus, *The Myth of Sisyphus*, prev. Justin O'Brien (New York: Vintage Books, 1955).

Jeffrey E. Young, Janet S. Klosko i Marjorie E. Weishaar, *Schema Therapy: A Practitioner's Guide* (New York: Guilford Press, 2003).

Jeremy D. Safran i J. Christopher Muran, *Negotiating the Therapeutic Alliance: A Relational Treatment Guide* (New York: Guilford Press, 2000).

Joel Paris, *Overdiagnosis in Psychiatry: How Modern Psychiatry Lost Its Way While Creating a Diagnosis for Almost Every Human Problem* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

John Bowlby, *Attachment and Loss, vol. 1: Attachment* (New York: Basic Books, 1969).

Mary D. Salter Ainsworth et al., *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation* (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1978).

Judith Herman, *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence from Domestic Abuse to Political Terror* (New York: Basic Books, 1992).

June Price Tangney i Ronda L. Dearing, *Shame and Guilt* (New York: Guilford Press, 2002).

L. Alan Sroufe et al., *The Development of the Person: The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood* (New York: Guilford Press, 2005).

Lasana T. Harris i Susan T. Fiske, "Dehumanizing the Lowest of the Low: Neuroimaging Responses to Extreme Outgroups," *Psychological Science* 17, no. 10 (2006).

Lee Ross, "The Intuitive Psychologist and His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process," u *Advances in Experimental Social Psychology*, ur. Leonard Berkowitz, sv. 10 (New York: Academic Press, 1977).

Linehan, Cognitive-Behavioral Treatment of Borderline Personality Disorder, 99-131.

Mark W. Lipsey i Francis T. Cullen, "The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews," *Annual Review of Law and Social Science* 3 (2007).

Marsha M. Linehan et al., "Two-Year Randomized Controlled Trial and Follow-up of Dialectical Behavior Therapy vs Therapy by Experts for Suicidal Behaviors and Borderline Personality Disorder," *Archives of General Psychiatry* 63, no. 7 (2006)

Anthony Bateman i Peter Fonagy, "Randomized Controlled Trial of Outpatient Mentalization-Based Treatment Versus Structured Clinical Management for Borderline Personality Disorder," *American Journal of Psychiatry* 166, no. 12 (2009).

Marsha M. Linehan, *Cognitive-Behavioral Treatment of Borderline Personality Disorder* (New York: Guilford Press, 1993).

Marsha M. Linehan, *DBT Skills Training Manual*, 2. izd. (New York: Guilford Press, 2015).

Matthew Tull i Kim Gratz, "The Importance of Emotion Dysregulation in the Dual Diagnosis of Posttraumatic Stress Disorder and Borderline Personality Disorder," *Cognitive Behaviour Therapy* 37, no. 2 (2008).

Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception,* (London: Routledge, 2012), 346-365.

Michael J. Meaney, "Epigenetics and the Biological Definition of Gene x Environment Interactions," *Child Development* 81, no. 1 (2010).

Michael S. Moore, *Placing Blame: A Theory of Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press, 1997).

Michael W. Morris i Kaiping Peng, "Culture and Cause: American and Chinese Attributions for Social and Physical Events," *Journal of Personality and Social Psychology* 67, no. 6 (1994).

Nick Haslam i Ernst Kvaale, "Biogenetic Explanations and Stigma: A Meta-Analytic Review of Associations Among Laypeople," *Psychological Medicine* 45, no. 12 (2015).

Nick Haslam, "Dehumanization: An Integrative Review," *Personality and Social Psychology Review* 10, no. 3 (2006).

James Gilligan, *Violence: Reflections on a National Epidemic* (New York: Vintage Books, 1997).

Martin Heidegger, *Nietzsche I-II*, prev. David Farrell Krell, sv. 2 (San Francisco: Harper and Row, 1984).

Nick Haslam, "Psychiatric Categories as Natural Kinds: Essentialist Thinking About Mental Disorder," *Social Research* 67, no. 4 (2000).

Otto F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism* (New York: Jason Aronson, 1975).

Patrick W. Corrigan i Amy C. Watson, "Understanding the Impact of Stigma on People with Mental Illness," *World Psychiatry* 1, no. 1 (2002).

Patrick W. Corrigan, "How Stigma Interferes with Mental Health Care," *American Psychologist* 59, no. 7 (2004).

Paul H. Lysaker et al., "Metacognition and the Capacity for Self-Reflection in Schizophrenia Spectrum and Personality Disorders," *Journal of Nervous and Mental Disease* 201, no. 3 (2013).

Paul Ricoeur, *Oneself as Another*, prev. Kathleen Blamey (Chicago: University of Chicago Press, 1992).

Peter Fonagy et al., *Affect Regulation*, *Mentalization, and the Development of the Self* (New York: Other Press, 2002).

Pierre Klossowski, *Nietzsche and the Vicious Circle*, prev. Daniel W. Smith (Chicago: University of Chicago Press, 1997).

Platon, *Meno*, prev. G. M. A. Grube, u *Plato: Complete Works,* ur. John M. Cooper (Indianapolis: Hackett, 1997).

Platon, *Republic*, prev. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve, u *Plato: Complete Works*, ur. John M. Cooper (Indianapolis: Hackett, 1997).

Rachel Yehuda et al., "Holocaust Exposure Induced Intergenerational Effects on FKBP5 Methylation," *Biological Psychiatry* 80, no. 5 (2016).

René Descartes, *Meditations on First Philosophy*, prev. John Cottingham (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Robert D. Hare, *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us* (New York: Guilford Press, 1993).

Ronnie Janoff-Bulman, *Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma* (New York: Free Press, 1992).

Søren Kierkegaard, *The Sickness Unto Death*, prev. Howard V. Hong i Edna H. Hong (Princeton: Princeton University Press, 1980).

Susan A. Gelman, *The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Thought* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Tara McGrath i Lorraine Dowling, "Exploring Qualified Mental Health Nurses' Attitudes Towards Those Diagnosed with Borderline Personality Disorder," *Psychiatric Quarterly* 83, no. 4 (2012).

Thomas Merton, *Kontemplacija u svijetu akcije*, (Zagren: Krščanska sadašnjost, 2025).

Toma Gruica. "O zlu kao dijagnozi: Esej o asocijalnim osobinama ličnosti i rehabilitaciji." Ogledi i rasprave. Odabrao Marito Mihovil Letica. Urednica Nevenka Dujmović. HRT 3, 4. lipnja 2026. Audio, 23:00h. https://api.hrt.hr/download/media/f8/a1/20260604-ogledi-i-rasprave-37439492-20260408174023.mp3?filename=O%20zlu%20kao%20dijagnozi.mp3